

Seminaris de l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural

Espais de sociabilitats ateneístiques com a patrimoni material i immaterial

#ateneus

Girona, 27 d'octubre de 2017

Sala Rafael Masó de la Demarcació de Girona del COAC (Plaça de la Catedral, 8 17004– Girona)

LLISTAT DE RESUMS

El món ateneista a la Catalunya-Principat: articulació territorial, aportació cultural i cívica i política.

Ramon Arnabat Mata i Xavier Ferré Trill

L'objectiu d'aquesta exposició és caracteritzar la xarxa ateneista tot vinculant-la a la seva realitat sociològica, cultural i política. La funció de formació integral de les classes subalternes a l'ençalç de la contemporaneïtat –entre el vuit-cents i el nou-cents– s'ha definit en una tipologia de centres sociabilistes que, és clar, han “reflectit” la composició pericèntrica economicopolítica del país. En aquest sentit, hom establirà unes “constants” que modelen la lògica interna d'aquestes institucions formalitzades a fi de mostrar que l'orientació d'aquestes organitzacions civils anava adreçada no tan sols a l'extensió pedagògica –s'establí un cert tipus de la “ciutat educadora”, sinó a projectar una “microsocietat” de tipus nou.

L'evolució de les plataformes "voluntàries i autònomes" de difusió de cultura popular als països catalans en el marc mediterrani (1980-2015). Elements discursius nous.

Pere Solà i Gussinyer

Pel que fa al tractament dels espais de sociabilitats ateneístiques entenem com a tals "les plataformes voluntàries i autònomes de difusió de cultura popular", potencial patrimoni material i immaterial de les societats en les quals actuen.

L'article proposat se centrarà en l'educació i la cultura popular als Països Catalans en el marc de la realitat de la regió mediterrània, una regió que ha patit dràstics canvis polítics als darrers temps.

En ella el segrest violent de la llibertat d'expressió i associació, per exemple, ha afectat, i de quina manera, el patrimoni material de les associacions voluntàries difusores de cultura popular. D'altra banda, la corrupció civil i política ha perjudicat greument formes de capital social massa idealitzades; només cal pensar en l'escàndol del cas Palau de la Música al en un moment donat anomenat "oasi català".

En quina mesura els estudis historiogràfics sobre les sociabilitats ateneístiques i el Tercer Sector i el seu patrimoni material i immaterial -les línies d'il·lustració i educació d'adults, per exemple- s'han vist afectats per la inestabilitat i les turbulències polítiques i econòmiques a la Mediterrània en general i als territoris de llengua catalana en particular?

(Diguem de passada que no sempre la comunitat científica ha reconegut la Mediterrània com a objecte d'estudi).

Per tot l'assenyalat, analitzarem, amb voluntat metodològica necessàriament comparativa, quina mena de discurs s'està elaborant als darrers deu anys entorn de la història i les manifestacions contemporànies de la societat civil mediterrània organitzada, els seus efectes educatius i culturals i el seu patrimoni material i immaterial.

La desposseïció d'espais catalans de sociabilitat: petjada de la repressió franquista.

Montserrat Duch i Plana

La dictadura de Franco va emprar diversos mecanismes per tal de perseguir les persones vençudes a la Guerra civil, suprimir i apropiar-se de les entitats i dels seus mitjans de difusió de l'ideari. Si durant la República els espais de sociabilitat havien participat d'un procés de politització intens i diversificat a la postguerra van patir l'empremta repressora sigui en apropiacions, depuracions, expropiacions o confiscacions del seu patrimoni immoble que havien bastit mitjançant el propi esforç.

Ateneus de Ponent: una tradició intermitent.

Jaume Barrull i Pelegrí

Lleida a l'inrevés de moltes altres ciutats i viles catalanes no havia tingut una tradició ateneïsta consolidada. El primer ateneu conegut és de l'època del Sexenni; durant els darrers anys de la Dictadura va existir un Ateneu Lleidatà, força actiu, però de curta durada; també durant la Segona República es va fer un nou assajat, des de posicions d'esquerra radical i popular, però es va ser clausurat després del 6 d'octubre i ja no va tronar a reparèixer: En el tardor franquisme hi ha un parell d'experiències que pròpiament no poden catalogar-se d'ateneïstes però que van resultar força influents, tant en el moment de la seva actuació com pel fet que la seva experiència va ser molt ben aprofitada pels impulsors de l'Ateneu Popular de Ponent, un producte tant d'una tradició importada d'altres indrets de Catalunya com del clima d'agitació i participació que es va generar durant la Transició.

La situació dels ateneus en democràcia. Cas d' Igualada.

Antoni Dalmau i Ribalta

L'objecte d'aquesta intervenció és demanar-se quin és el paper que encara poden jugar en el temps presents els antics ateneus obrers que van néixer en el segle XIX. S'analitzarà particularment el cas de l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, que a part la pervivència del seu nom originari —avui una relíquia que ningú no vol abandonar—, té algunes particularitats que el singularitzen: el rècord de l'antiguitat (1863), la confiscació de què va ser objecte durant quasi quaranta anys per convertir-se en el Centro Nacional (1939-1977), la continuïtat d'unes escoles pròpies o el paper determinant que tenen a la ciutat el teatre (actualment municipal) i el cinema (acabat d'estrenar i, avui, única sala igualadina). D'altra banda, s'analitzaran les vies de solució implementades per evolucionar des d'una activitat pròpia en múltiples fronts a la conversió en un aixopluc d'un gran nombre d'entitats ciutadanes. Un miler llarg de socis i 172.000 usuaris anuals nodreixen actualment la vida d'aquest ateneu.

Centre de Lectura de Reus: generació d'un model de ciutadania civicopolítica en crisi?

Xavier Ferré i Trill

La reflexió exposa primerament l'aportació cultural i política del Centre de Lectura —en el marc associatiu de la ciutat— bastida entre la segona meitat del vuitcents i els anys setanta del segle passat. En una segona part de l'exposició es proposa la continuat *limitada* d'aquest objectiu pel que fa al temps present.

En conjunt, l'exemple del Centre de Lectura —i aquest és el motiu implícit de l'exposició— serveix per a plantejar si el concepte 'ciutadania' pot plantejar-se obviant el processos de nacionalització (a definir), en el context d'una nació sense estat.

Homeopatia, acupuntura, cirurgia, pròtesi, amputació i desaparició. Intervencions en el construït: entitats, teatres, centres culturals.

Ivan Alcázar i Serrat; Antoni Ramon i Graells

Donat l'interès a relacionar les escales del fet, farem un zoom per passar de la reflexió sobre la implantació de la xarxa territorial d'entitats als trets de la tipologia arquitectònica d'aquests edificis històrics que són equipaments de fet, abans que el concepte urbanístic i institucional s'encunyés.

Veurem com els ateneus poden servir-nos per fer una lectura de la història de l'arquitectura catalana. I com en els darrers anys, malgrat que els casos d'edificis de nova planta no sovintegin, sí que s'han dut i s'estan duent a terme exemples prou significatius d'intervencions en el patrimoni edificat.

Segons el grau d'intervenció i d'equilibri entre el nou i el vell, aquests projectes han tingut resultats del tot diversos. Alguns projectes de referència en teatres i centres culturals i de creació ens han de servir per enriquir el debat i ampliar el panorama d'unes arquitectures que, segons els casos, es desenvolupen progressivament en el temps i amb la pàtina de la història com a fons (el Teatre Lliure a la Cooperativa La Lleialtat de Gràcia, la nova Sala Beckett a la Cooperativa Pau i Justícia del Poblenou, La Lleialtat Santsenca i els Lluïsos de Gràcia). I d'altres que proposen vies més espectaculars (el Foment Martinenc), reformes discutibles i polèmiques (L'Artesà del Prat de Llobregat), invisibilitzacions i fantasmagories (El Retiro de Sitges i de l'Odeon de Canet), i fins i tot accidents que són punts de fuga de l'horitzó de la manca de sensibilitat institucional i del desori patrimonial (Teatre Circ Apolo de Vilanova).

Ateneisme i associacionisme cultural a Vic en el segle XIX.

Espais de sociabilitat per a una nova societat.

David Cao i Costoya

La comunicació s'aproxima als orígens de l'associacionisme cultural, en general, i de l'ateneisme, en particular, a partir d'un estudi de cas: el de la ciutat de Vic a la segona meitat del Vuit-cents. Per una banda, s'intenta definir de forma precisa l'objecte d'estudi, es defineixen les nocions conceptuals cardinals que han orientat la recerca i es contextualitza històricament el fenomen. Per altra banda, i en relació particularment a l'«espai local» que ens ocupa, es posen de relleu alguns dels trets característics més remarcables del segment del teixit associatiu que ha estat analitzat. L'estudi considera la presència i la incidència d'aquest entramat d'entitats en el món local, i conclou que va tenir un paper rellevant en la difusió i la circulació de les idees, la informació i els hàbits de moda, i que va ser un generador molt notori d'activitat cultural, lúdica i festiva. Aquests espais de confluència i interacció van contribuir a construir i vertebrar la ciutadania i han estat, ensems, fruit i agent de la «modernitat social» i les dinàmiques col·lectives contemporànies.

Dissenyant els espais per la sociabilitat.

Rosa Maria Gil i Tort

El procés d'urbanització creixent de la societat que va acompanyar la industrialització, des de mitjans segle XIX, va portar noves formes de relació social, estils de vida i necessitats de formació i assistència social. És en aquest context que hem de inscriure els naixement de les societats que, com casinos i ateneus, floreixen en tot el territori. Malgrat la variabilitat territorial, aquestes entitats responien a dues constants: Suplien la manca de iniciatives públiques en matèria d'assistència social, amb les societats de socors mutu i en el camp de la formació de les classes populars, amb l'organització de conferències, cursets i activitats diverses de formació professional i cultura general. En segon lloc afavorien les ànsies de sociabilitat de la població, presents en totes les capes socials, des dels burgesos als obrers.

Aquests espais de sociabilitat moltes vegades es fundaven en locals ja existents, que s'adaptaven als nous usos, com és el cas dels cafès. Més endavant, a mesura que cada

societat es consolidava i definia les seves funcions, es plantejava l'edificació d'una seu pròpia. Es cercava un to de magnificència i solemnitat per acollir els actes socials com balls, vetllades, representacions, així com els diferents serveis com cafè, biblioteca, economat, etc. que cada societat bastia segons el seu caràcter i ideari.

És així com sorgeixen edificis representatius que, després de l'església, eren els que solien mostrar un estil més elaborat. Sovint s'encarregaven a un arquitecte reconegut i, en sintonia amb l'estil modernista i decó vigent en l'època d'eclosió del fenomen, seguien un estil i tipologia molt definits. Trobem exemples a tota la demarcació amb obres de Josep Azemar, Josep Esteve Corredor, Josep Roca i Bros, Rafael Masó o Martí Sureda, General Guitart... tots arquitectes de renom encarregats de bastir l'escenari de la vida social i cultural dels gironins.

Pèrdues i pervivències en el patrimoni arquitectònic.

Gemma Domènech i Casadevall

Casinos, ateneus i societats varen ser espais essencials per la societat de fa un segle i han deixat una forta empremta social, cultural i arquitectònica a les viles que els varen veure néixer. Actualment molts d'aquests edificis estan inclosos en els catàlegs municipals i a l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya, però no podem oblidar les sonades desaparicions que s'han produït.

El món ateneístic d'avui.

Salvador Casals i Romagosa

Els ateneus són associacions dedicades al foment de la cultura i la millora del nivell intel·lectual de les persones que els integren a través d'activitats, xerrades, debats, exposicions, concerts, etc. A Catalunya, aquesta forma d'associacionisme –que engloba denominacions com casals, casinos, fonents, cercles artístics,... - és present des de

mitjans del segle XIX, com a espais de formació, culturització i sociabilitat vinculats a la identitat i inquietuds dels seus associats i territori.

Els ateneus disposen d'espais oberts de trobada on coincideixen l'activitat, el lleure i la reflexió.

Algunes d'aquestes entitats, amb l'esforç dels seus associats, preserven un patrimoni arquitectònic, teatres populars i equipaments esportius i cívics.

És a través dels valors consensuats entre els i les sòcies que els ateneus han esdevingut espais de cohesió i integració social; d'acollida a la diversitat poblacional; de relacions humanes compartides i d'intercanvi d'experiències per a l'enriquiment personal. Els ateneus són una autèntica escola de democràcia i participació intergeneracional, entre les persones que l'integren i el seu barri, municipi i país: no actuen aïllats a la realitat del seu entorn i obren les portes a xarxes de suport mutu. Es construeixen com a referents comunitaris alternatius a l'alineació urbana o rural. Han estat, i són, espais de formació per a totes les classes i generen pensament crític i avantguarda.

Per visibilitzar, treballar en xarxa i enfortir el moviment ateneístic, l'any 1983 es va crear la Federació d'Ateneus de Catalunya (FAC). Avui, la FAC té 170 entitats federades - 90.000 persones associades- a les que dona suport i serveis, a més d'esdevenir un interlocutor vàlid davant de l'Administració. Ha impulsat projectes com la Xarxa de Teatres d'Ateneus de Catalunya (XTAC), que posa en xarxa companyies de teatre amateurs, espectacles i equipaments escènics d'ateneus; ha acostat els serveis a les seves federades desplegant quatre delegacions territorials; celebra anualment els Premis Ateneus -27 edicions-, un certamen que reconeix la tasca diària de l'associacionisme cultural català; i enguany, la FAC està produint un documental audiovisual sobre la seva història i present, que s'estrenarà l'any 2018.

Organitza:

Amb el suport de:

www.icrpc.cat

@ipatrimoni

ipatrimoni

lpatrimoni

icrpc@icrpc.cat

ICRPC^R
Institut Català de Recerca
en Patrimoni Cultural